

УДК 159.9:343.102

В. Є. Луньов, наук. кер.Макіївський економіко-гуманітарний інститут,
відділ юридичної психології**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

В статті розглядаються психологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності. Визначаються психологічна структура та особливості діяльності слідчих та оперативних працівників.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, психологічні аспекти.

Відповідно до діючого законодавства України оперативно-розшукова діяльність (ОРД) — це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів (ст.2 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Відповідно до визначеного законодавством поняття ОРД, позначаються його наступні загальні характеристики: розвідувально-пошуковий характер, перелік суб'єктів вичерпаний, ОРД обмежується компетенцією органів, що її здійснюють, існують два способи її здійснення — гласний та негласний, метою ОРД є забезпечення прав, свобод, недоторканості майна, житла та ін., ОРД пов'язана з кримінально-процесуальними (слідчими) діями. До завдань ОРД можна віднести: виявлення, попередження (затримання, збудження кримінальних справ), розкриття злочинів, встановлення осіб, що їх підготовляють та виконують; здійснення розшуку осіб, що уникають органів дізнання, слідства, суду, уникають кримінального покарання, а також розшук безвісти зниклих; пошук інформації про події або дії, які викликають погрозу державі, військовій, економічній або екологічній безпеці України [3].

Оперативно-розшукова діяльність, як і більшість юридичних професій, відбувається в області суспільних відносин і відрізняється надзвичайною різноманітністю розв'язуваних задач. Крім того, характерна висока емоційність праці, оскільки ціла низка випадків в діяльності супроводжується негативними емоціями та необхідністю їх контролювати.

Крім того, службові обов'язки як слідчого, так і оперативного працівника пов'язані з особливими владними повноваженнями та правом застосовувати владу від імені закону. Психологічною особливістю та разом з тим проблемним аспектом стає те, що поряд з цим правом у більшості працівників оперативних служб розвивається професійне почуття підвищеної відповідальності за наслідки своїх дій.

Психологічні аспекти оперативно-розшукової діяльності можна визначити на всіх етапах слідства, розшуку та будь-якої іншої діяльності співробітників ОВС. Проте значну зацікавленість представляє собою аналіз психологічної поведінки слідчого та оперативного працівника. В психологічній науці виділено ряд етапів професійної діяльності слідчого чи оперативного робітника, через які стає можливою реалізація суті їхньої діяльності — встановлення істини. Юридична психологія відзначає наступні сторони професійної діяльності працівників

ОВС: пізнавальну, комунікативну, конструктивну, організаційну, впевнювальну, виховну [6].

Специфіка професійних обов'язків слідчого чи оперативного працівника, а також обумовлена ними соціально-рольова функція, передбачають необхідність відповідності їхніх особистісних характеристик певним психологічним якостям (гнучкість мислення, рефлексивність, правове усвідомлення, спостережливість, організаторські здібності, самоорганізація, пунктуальність, тактовність, емоційна стійкість та ін.). Значну роль відіграють інтелектуальні, вольові та комунікативні якості. Зокрема до необхідних індивідуальних здібностей мислення, що дозволяють правильно оцінити ситуацію і ухвалити відповідне слідче рішення, Б.М. Теплов відносить: конкретність мислення; здатність перетворювати інформацію; здібність до ризику; ініціативність і здатність підпорядкувати собі волю супротивника; передбачення; інтуїцію [7].

Відчуваючи постійний тиск негативних емоцій, що виникають під час виконання службових обов'язків, працівникам оперативної служби необхідно в достатній мірі вміти контролювати власні емоційні прояви, що стає можливим за наявності таких психологічних якостей, як толерантність, знижений рівень тривожності, емоційна стійкість та стресостійкість. Емоційні складнощі пояснюються перш за все сприйняттям об'єктів, що викликають негативні емоції. Так, слідчим та оперативним працівникам доводиться стикатися на місцях подій з трупами чи частинами розчленованого трупа, в деяких ситуаціях бути присутнім у процесі судово-медичного розтину трупа тощо. Все це стає передумовою до виникнення певних супротивних психологічних та емоційних проявів [2].

Значною мірою на особистість слідчих впливає робоче навантаження, а також постійний інтелектуальний тиск та напруженість. В такому разі необхідними є такі властивості психічної та розумової діяльності, як вміння будувати і варіювати розумові моделі, події минулого; творче мислення, достатньо розвинена увага, інтуїція.

В організації оперативної роботи необхідно враховувати такі її психологічні особливості, як можливість працювати як поодиноці, так й у слідчо-оперативній групі чи слідчій бригаді. В таких випадках необхідно враховувати певні психологічні особливості окремих осіб, а саме конфліктність, вміння працювати в групі, або навпаки окремо, а також психологічну та професійну сумісність учасників. Оскільки основною задачею слідчого або оперативного працівника є пошук інформації, важливими є наступні психологічні вміння та якості: розуміння психології та світогляду людей, вміння відчувати емоційні стани та настрої, приховувати власні почуття та ставлення, а також хід своїх думок [1].

Вважається, що в будь-якій діяльності, яка пов'язана з людьми, необхідною складовою професійної компетентності є комунікативні здібності та навички. Психологічний контакт може бути встановлений лише у випадку забезпечення адекватних до спілкування умов. В такому разі зменшується психічне напруження і стає можливим вільне висловлювання думок.

В літературі визначені наступні психологічні якості, необхідні для успішної професійної діяльності оперативного працівника: професійно-психологічна орієнтованість його особи; психологічна стійкість; розвинені вольові якості, уміння володіти собою в складних ситуаціях, сміливість, мужність, розумну схильність до ризику; добре розвинені комунікативні якості, уміння швидко встановлювати контакт з різними категоріями людей, встановлювати і

підтримувати відносини; здатність здійснювати психологічний тиск на людей при вирішенні різного роду оперативно-службових завдань; ролеві уміння, здібність до перевтілення; розвинені професійно-значущі пізнавальні якості: професійна спостережливість і уважність, професійно розвинена пам'ять, творча уява; професійно розвинене мислення, схильність до напруженої розумової роботи, кмітливості, розвинена інтуїція; швидкість реакції, уміння орієнтуватися в складній обстановці [4].

Як це визначено в психологічній літературі [1; 3–5]; пізнавальна діяльність — полягає в пошуку, сприйнятті, аналізі та узагальненні інформації, за допомогою якої встановлюється істинне знання щодо конкретної кримінальної справи; конструктивна — складається з відбирання та композиції зібраного доказового матеріалу (відновлення події злочину за матеріалами та ідеальними слідами) і планування розслідування (планування змісту ОРД); комунікативна — процес встановлення та підтримання психологічного контакту з різними категоріями учасників процесу розслідування, а також здійснення на них психологічного впливу з метою одержання необхідної інформації; організаційна — реалізація системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів для отримання доказової інформації; координація дій осіб, що беруть участь у процесі розслідування злочину; профілактична — полягає у виявленні причин та умов, що сприяють злочинності, здійсненні психологічного впливу на різні категорії учасників розслідування з метою корекції їх небажаної позиції чи поведінки; засвідчувальна — надання всій одержаній інформації спеціальних, передбачених законом форм (складання протоколів, постанов і т. ін.) [5].

Організаційно-психологічна структура слідчої діяльності представлена інформаційно-пошуковими, комунікативними та інформаційно-комунікативними слідчими діями.

Інформаційно-пошукові — це дії, основу яких складає інформаційний пошук та оперування інформацією щодо події злочину (огляд місця події, впізнання); комунікативні — група слідчих дій, в основі яких лежить комунікативна діяльність, тобто які здійснюються в умовах постійного контакту та діалогу між учасниками процесу розслідування (допит, очна ставка); інформаційно-комунікативні — група слідчих дій, значне місце серед яких належить як пізнавальній, конструктивній, так і комунікативній діяльності слідчого (обшук, перевірка свідчень на місці, затримання). Взаємодія слідчого з суб'єктами розслідування завжди є складним організаційно-психологічним явищем, а тому ефективність вирішення конкретних завдань цілком і повністю залежить від успішного оволодіння ним не тільки психологічними знаннями про чинники цієї взаємодії, але й набуття досвіду, навичок та стереотипів використання засобів впливу на суб'єкти спілкування.

Достатньо важливим є вміння адекватно аналізувати слідчі ситуації, що також потребує певних психологічних навичок. В юридичній психології виокремлені наступні вимоги до психологічного аналізу слідчих ситуацій: уважне дослідження особи підслідних (потребує достатньої теоретичної підготовки та практичних навичок); прогнозування їхньої поведінки (аналітичне, логічне та інтуїтивне мислення); з'ясування умов, сприяючих підготовці, скоюванню злочинів або ухилянню злочинця від слідства (моделювання ситуацій). Психологічний аналіз слідчої ситуації припускає також з'ясування умов, сприяючих підготовці, скоєнню злочину або ухилянню злочинця від слідства і суду. Необхідно також встановити, хто з оточення обвинуваченого або які обставини штовхали його на

злочинний шлях. Крім того, важливим аспектом психологічного аналізу слідчої ситуації є можливість прогнозування поведінки обвинуваченого [8].

Психологічний аналіз ситуації вимагає уважного вивчення особи підслідних. Тому необхідно з'ясувати психологічні властивості підозрюваних, обвинувачених, а також ймовірність їхнього протиправства слідству. А. Р. Ратінов відзначає психологічні засоби протидії слідству і вказує на те, що вони засновані на: аналізі його загальних адаптаційних засобів; його ригідності, шаблонності; непоінформованості про тактичні плани співробітника, про міру його інформованості; використанні раптовості, дефіциту часу і інформації для продуманих контрдії.

Разом з тим в юридичній психології та криміналістиці визначена група прийомів та складових техніки психологічної боротьби. До них належать [3]: *передбачення подій, попередження небажаних дій*. Суть даних прийомів направлена на те, щоб дії слідчого випереджали протиправні дії злочинця. Тому завдання слідчого — якомога раніше виявити особу, від якої, судячи по його поведінці і способу життя, можна чекати скоєння злочину. *Збір інформації про сили, засоби і плани протидійної сторони* — стає можливим за допомогою збору інформації про плани і наміри злочинця (у тому числі і використовуючи можливості оперативного апарату). При цьому приділяється увага захованню інформації і дезінформації протиправної сторони. *Застосування невідомих засобів і прийомів*. До цієї групи методів слід віднести прийоми негласного здійснення окремих оперативно-розшукових заходів (негласний огляд, негласний опит, приховане спостереження, застосування), які проводяться в таємниці від того, кого перевіряють, а також прийоми зашифрованого здійснення окремих слідчих заходів. *Використання чинника раптовості* полягає в тому, щоб застати злочинця зненацька, коли він ще не вжив заходів до укриття факту протиправного діяння, знарядь злочинів і предметів, здобутих злочинним шляхом. *Спонування до дій в ускладненій обстановці при ослаблених силах*. Так, позбавляючи розшукуваного злочинця надійного притулку (у родичів, знайомих), слідчий вимушує його ховатися без документів в ненадійних укриттях, що дає можливість легше і швидше його виявити. *Ухилення від зустрічі в невигідних умовах при несприятливому співвідношенні сил і засобів*. Іноді доцільно затримати розв'язання якоїсь слідчої дії до більш зручного моменту. Цей метод стосується випадків, коли, наприклад, затримання злочинця представляє загрозу для оточуючих. *Завдання удару в найбільш слабке, незахищене місце* полягає в тому, що при застосуванні слідчих даних слід починати з таких прийомів, які б дали можливість отримати доказову інформацію та зруйнувати можливу «оборону» супротивника, тобто можливість заперечення протиправних дій, висунення алібі, своїх версій і тому подібне. Часто це починається із затримання таких учасників, на яких є достатній матеріал для їх викривання і від яких, враховуючи їхні психологічні особливості, можна швидко отримати правдиві свідчення. *Попередження про загрозу небажаних дій*. Попередження про застосування заходів процесуального або силового примушення часто ефективніше, ніж саме застосування примушення. *Концентрація сил і засобів на головних, найуразливіших ділянках захисту підслідної сторони* полягає в тому, щоб в процесі здійснення слідчих заходів отримати потрібну інформацію не про будь-які дії підозрюваного або обвинуваченого, а лише про ті, які мають визначальне значення в його викриванні. *Відокремлення сил*. Якщо формується злочинна група, здійснюються заходи до її відокремлення, виведення з-під впливу злочинця осіб, що випадково опинилися

в ній, компрометація організатора і активних учасників групи перед останніми, а надалі документування їх злочинних дій, застосування до них передбачених законом заходів. *Використання сил і засобів протидіючої сторони в своїх цілях.* Застосування цього прийому засноване на залученні як союзників кого-небудь з протиборчої сторони.

Також значних психологічних знань та навичок потребує ситуація розв'язання групових злочинів. Більшість вчених приходять до висновку, що організовані злочинні об'єднання виникають із простих малих неформальних антисоціальних груп на основі добровільного об'єднання з метою вчинення злочину. Також слід враховувати те, що учасники організованих злочинних об'єднань завжди надають один одному психологічну допомогу і підтримку, і тому кожен з них під час слідства почуває себе впевнено. Саме тому розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, вимагає наявності у слідчих і оперативних працівників правоохоронних органів високих моральних якостей, професіоналізму, відданості інтересам суспільства та психологічної стійкості. Виходячи з зазначеного правоохоронці повинні володіти тактико-психологічною методикою розслідування таких злочинів, яка має включати організацію і планування, тактико-психологічні рекомендації з проведення оперативно-слідчих операцій і комбінацій. З метою всебічного і повного розслідування всієї злочинної діяльності організованої групи чи організації доцільно визначити соціально-психологічну характеристику угруповання, яка містить: мотивують роль угруповання, її спрямованість і ступінь кримінального «зараження»; наявність ієрархічної структури і регламентованого управління злочинною діяльністю з боку керівника (організатора) або керуючої ланки; особливості стосунків та структуру комунікативних зв'язків; наявність між членами злочинної групи протиріч, конфліктних стосунків, їх характер; ступінь захищеності злочинної групи, наявність спеціальних блоків захисту, груп прикриття; характеристику групових установок, встановлених правил поведінки злочинної групи; політичні, економічні, соціально-психологічні, моральні, правові та інші причини й умови, що сприяють формуванню та становленню злочинної групи; соціально-психологічну характеристику групової думки, настрою, традиції та способу спілкування співучасників [7; 8].

В процесі розслідування таких справ фахівці рекомендують вивчення організованого злочинного об'єднання за наступними складовими: час та мета створення організованого злочинного угруповання (ОЗУ); основа, на якій відбулося об'єднання (добровільна, примусова); термін існування злочинного об'єднання, територія його діяльності, на яких видах злочинної діяльності спеціалізується. Функціональна і психологічна структура в ОЗУ, яким чином відбувався розподіл ролей. Хто був лідером ОЗУ (організатором, керівником, визнаним авторитетом). Хто з учасників організованих злочинних угруповань розробляв плани та деталі вчинення злочинів, проводив розподіл ролей при їх здійсненні; проявляв ініціативу в підготовці і вчиненні злочинів, вносив корективи до плану; виробляв лінію поведінки у разі непередбачених обставин і провалу; володіє злочинним досвідом, організаторськими здібностями, має твердий характер і рішучу волю; товаришував в минулому з лідером, є його родичем, був співучасником по колишній злочинній діяльності; користувався довірою у лідера, заміняв його у разі відсутності; мав слабкий характер, виконував прості дії із забезпечення злочинної діяльності ОЗУ і одержував найменшу частку злочинних доходів; брав участь менше за всіх членів ОЗУ у

злочинній діяльності. Як здійснювався зв'язок між членами ОЗУ. Що відомо про наявність конфліктів серед учасників ОЗУ і самого угруповання з іншими організованими об'єднаннями, їх причини, засоби і результати розв'язання? Чи мали місце випадки виходу зі складу ОЗУ, з яких причин, їх місцезнаходження. Яка дисципліна існувала у складі ОЗУ і поза нього. Які застосовувалися санкції стосовно учасників, яких порушень припускалися. Також з психологічної точки зору недоцільно у ході розслідування групового злочину міняти членів слідчої групи, тому що передача матеріалів справи іншим особам тягне за собою не тільки втрату встановленого психологічного контакту з підслідним, але й загального соціально-психологічного клімату у бригаді слідчих. Допустимість будь-якого психічного впливу на допитуваних осіб, з точки зору А. Р. Ратінова, має відповідати слідчим критеріям: а) юридичному (відповідність закону, збереження прав громадян і виконання обов'язків); б) етичному (моральна відповідність з точки зору моралі та норм професійної етики); в) гносеологічному (пізнавальна надійність та наукова обґрунтованість використаних заходів); г) психологічному (врахування психологічних особливостей ситуації спілкування та індивідуальних особливостей її учасників).

Таким чином, виходячи з зазначеного, оперативно-розшукова діяльність є системою гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Оперативно-розшукова діяльність, як і більшість юридичних дій відбувається в області суспільних відносин і відрізняється надзвичайною різноманітністю розв'язування задач. Формування особистості слідчого — дуже складний процес перетворювання вимог діючого законодавства, відповідних відомчих положень на переконання, звичаї, особисті якості, навички і вміння. Від правильного застосування рішень слідчим у складній ситуації значно залежить успіх розкриття і розслідування злочину. Взаємодія слідчого з суб'єктами розслідування завжди є складним організаційно-психологічним явищем, а тому ефективність вирішення конкретних завдань цілком і повністю залежить від успішного оволодіння ним не тільки психологічними знаннями про чинники цієї взаємодії, але й набуття досвіду, навичок та стереотипів використання засобів впливу на суб'єкти спілкування.

Література

1. Андросюк В. Т., Козміренко Л. І. та ін. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. — К.: УАВС, 2005. — 345 с.
2. Галімов Ю. А. Психологічне прогнозування надійності діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.09 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. — Хмельницький, 2004. — 18 с.
3. Кельба В. Г. Виховання професійних якостей у майбутніх офіцерів оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України: Автореф. дис... канд. пед. наук: 20.02.02 / Нац. акад. прикордон. військ України ім. Б. Хмельницького. — Хмельницький, 2002. — 18 с.
4. Лебедев И. Б., Цветков В. Л. Психология в правоохранительной деятельности: Учеб. пособие. — М.: Шит, 2003. — 642 с.
5. Махлай О. М., Чистяков С. А. Психолого-акмеологічний аспект розвитку пізнавальної сфери оперативних працівників // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: Зб. наук. пр. — О., 2005. — № 11–12. — С. 167–173.
6. Рогов Е. И. Психология группы. — М.: ВЛАДОС, 2007. — 430 с.

7. *Синеглазый А. В.* Виды следственных и следственно-оперативных групп: сравнительный анализ // Государство и право. — М., 1997. — № 1. — С. 125–137.
8. *Синеглазый А. В.* Психологічні особливості управління міжвідомчими слідчо-оперативними групами // Вісник прокуратури. — 2008. — № 3. — С. 87–96.

В. Е. Лунев, научн. руков.

Макеевский экономико-гуманитарный институт,
отдел юридической психологии

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

В статье рассматриваются психологические аспекты оперативно-розыскной деятельности. Определяются психологическая структура и особенности деятельности следователей и оперативных работников.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, психологические аспекты.

V. E. Lunev, The scientific head

Economic-humanities' institute of makeevka,
Department legal's psychology

THE PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF OPERATIVE SEARCH ACTIVITY

Summary

The psychological aspects of operative search activity are examined in the article. A psychological structure and features of activity of investigators and operative workers is determined.

Key words: operative search activity, psychological aspects.